УДК 32.01:159.9

Левченко Л.О.

ПОЛІТИЧНЕ НАСИЛЛЯ ЯК РІЗНОВИД ТИСКУ У ВЛАДНИХ СТРУКТУРАХ

У статті аналізуються теоретичні засади феномену політичного насилля, його різновиди та особливості використання на різних рівнях владних відносин.

Ключові слова: *насилля, різновид, структура, політична еліта, політична влада, державне втручання, влада, політична мета, засоби.*

В статье анализируются теоретические принципы феномена политического насилия, его разновидности и особенности использования на разных уровнях властных отношений.

Ключевые слова: *насилие, разновидность, структура, политическая элита, политическая власть, государственное вмешательство, власть, политическая цель, способы.*

This article deals with the theoretical bases of the political violence' phenomenon, its variety and peculiarities of use on the different levels of authority relationships.

Key words: *violence, kind, structure, political elite, political power, government interference, power, political target, means.*

«Насильство виступає одним з джерел влади. Проте влада (у тому числі і державна) не зводиться до насильства. Доцільно виходити з припущення, що насильство є симптомом кризи влади» [5].

Політичне насилля як засіб влади є конкретно-історичним феноменом. Це свідчить про те, що його зміст і характер конкретизуються і змінюються в різні часи і за різних обставин. Сутність його – це певна політика насилля, що впроваджується. При цьому виділяються внутрішній і зовнішній аспекти політичного насилля. Внутрішній аспект передбачає таку політику влади, що орієнтована передусім на конкретний політичний напрям розвитку суспільства, країни. Зовнішній аспект орієнтований на певну політику насилля держави на міжнародній арені [2, с. 20].

Для того, аби дати чіткіше визначення політичного насилля, потрібно, насамперед, розглянути його у взаємозв'язку з центральною політологічною категорією, якою є влада. Світ політичного – це сфера життєдіяльності, де головне місце займають відносини індивідів і груп з приводу влади. Тому аналіз сутності політичного насилля варто проводити з урахуванням його ролі й місця у владних відносинах.

Як і насилля, влада є об'єктом численних інтерпретацій. Однак, якщо узагальнювати різноманітні погляди на владу, які мають місце у політичній науці, можна зробити висновок, що більшість авторів розглядають владу як здатність і можливість соціального суб'єкта здійснювати свою волю, у разі потреби нав'язуючи її тим, хто є об'єктом владного впливу. Влада, за словами К. Гаджієва, – це «здатність її суб'єкта (окремої особистості, групи людей, організації, партії, держави) нав'язати свою волю іншим людям, розпоряджатися та управляти їхніми діями чи то насильницькими, чи то ненасильницькими засобами і методами» [2, с. 16].

Як видно з цього визначення, політичне насилля належить до засобів влади, тобто до тих засобів, прийомів, за допомогою яких суб'єкт влади здійснює свою волю. Італійський дослідник Г. Барб'єлліні Амадеі доповнює визначення влади здатністю «контролювати засоби здійснення впливу на інших».

Таким чином, політичне насилля розуміють як використання примусу для здійснення владної волі або оволодіння владою. Зважаючи на вищевикладене, політичне насилля – це примус, що використовується як засіб нав'язування волі суб'єкта з метою оволодіння владою, насамперед державною, її використання, розподілу, захисту. Це визначення відображає складність владних відносин, розмаїття їхніх виявів і відповідно багатофункціональність політичного насилля.

Насилля, залежно від обставин, може мати об'єктивний чи суб'єктивний, «природний» чи штучний, обмежений чи надуманий характер.

Коли він обумовлений протилежністю та зіткненням об'єктивних інтересів класів, груп, націй, реальним протистоянням великих груп людей, тоді конфлікт і насилля, які є його наслідком, мають об'єктивну, реальну природу, сутність. Але існує і насилля суб'єктивного, волюнтаристського характеру, що йде не від об'єктивних історичних потреб, не від законів суспільного розвитку, а від суб'єктивно-свавільного наміру єдиновладних правителів та вузької групи їх оточення «змінити» суспільний лад у країні, замінити тенденцію суспільного розвитку різким свавільним поворотом [1, с. 163-164].

Насилля можуть застосовувати різні агенти політичної системи: держава, партії, терористичні організації, групи, окремі особистості. Загалом можна виокремити три групи суб'єктів політичного насилля: еліту, контреліту та маси. Влада, або еліта, найчастіше є суб'єктом політичного насилля. Політичне насилля влади може здійснюватися або заради інтересів широких мас населення, або практично проти більшості народу для збереження власної влади [2, с. 21].

Еліта використовує насилля, коли її легітимність наражається на загрозу або коли порушуються чинні юридичні норми. Її влада в остаточному підсумку засновується на тому факті, що вона є єдиною політичною силою, котра у межах існуючого юридичного порядку має право на застосування сили. Насилля – це останній аргумент, яким користується еліта для збереження своєї влади. Отже, насилля «згори» використовується для збереження та відтворення відносин панування і підкорення. Відповідно, юридична система організована таким чином, щоб полегшити еліті застосування насилля. Особи, що складають еліту, намагаються зробити все, щоб використання насилля не мало вигляду акту сваволі, а тому дбають про форму її легітимності [1, с. 164].

Контреліта застосовує насилля у випадках, коли вважає, що шлях до влади їй закрито, а вона, тим часом, володіє необхідними фізичними та організаційними можливостями. Очевидно, що зовсім не будь-яка контреліта, усвідомлюючи, що її сподівання на владу не справджуються, вдається до насилля. Крім того, особливістю політичного насилля контреліти є те, що зазвичай воно застосовується за посередництвом мас [2, с. 21]. Насилля мас може набирати різних форм – вуличної боротьби, захоплення приміщень, взяття заручників, участі в революційних рухах тощо.

Прояви і масштаби насилля в політиці можуть бути різними. Вони визначаються багатьма причинами: економічним і соціальним устроєм, гостротою соціальних конфліктів і традицією їх вирішення, політичною і моральною культурою населення тощо. Одним із найсуттєвіших чинників, який впливає на прояви та масштаби застосування насилля в політиці, є система владних відносин у суспільстві, форма реалізації політичної влади.

Зазвичай розрізняють дві основні форми реалізації політичної влади (форми владних відносин): панування (автократична форма – авторитарні і тоталітарні системи) і керівництво (демократична форма). Кожна з них характеризується певними параметрами, які мають суттєве значення для масштабів і характеру застосування насилля у політиці. Цими параметрами є:

а) ступінь політизації життя суспільства і обсяг політико-державного контролю та регулювання його соціально-економічної і культурної сфер;
б) тип політичного панування, який виражається ступенем монополізації державної влади;
в) форми політичної участі;
г) міра інституалізації політичних відносин;
д) міцність суверенітету державної влади [1, с. 165].

Для автократичних форм політичних відносин характерний гіпертрофований розвиток державної влади, її прагнення поглинути всі сфери суспільства. Але ступінь політизації соціального життя залежить від конкретного різновиду автократії.

Для тоталітаризму характерне стирання відмінностей між політичним і соціальним, між державою і суспільством, тобто повна політизація суспільного життя, в таких умовах витісняються будь-які прояви неконтрольованої політичної активності, вона стає об'єктом суворої регламентації з боку держави. При цьому насилля неминуче виступає як засіб, за допомогою якого держава свідомо спрямовує соціальну поведінку індивідів і груп. Брак інших регуляторів соціальних відносин спричиняє вихід на перший план примусу.

Політичне насилля надзвичайно впливало на психологічний стан свідомості. Емоційні впливи можна розглядати як предметні маніпуляції. Загальною принциповою установкою в маніпуляції масовою свідомістю є попереднє «розкачування» емоційної сфери. Головним засобом для цього існує створення та використання кризових станів, що сильно впливають на почуття. Саме для цього і використовувався масовий терор. Він породжував страх, що блокував будь-які інші потреби людини, залишаючи місце лише інстинкту виживання. Всі ці факти підсилювались системою доносів, що існувала. Вона робила міжособистісну комунікацію надзвичайно дистанційованою, таким чином підтримуючи «атомізовану» структуру суспільства [5].

Завдяки монолітності ідеології, пропаганді та терору, тоталітарна система підтримує своє існування. Маніпуляція ефективно використовує природні почуття, зокрема відчуття страху перед системою. Технологія маніпуляції, що використовується в тоталітарному суспільстві, набуває масового характеру, проникає в психіку майже кожної людини, залишаючи помітні наслідки надовго.

Гіпертрофування державного втручання в умовах тоталітаризму пояснюється також тим,

що суб'єкти влади керуються у своїх діях революційними завданнями, ідеями тотальної перебудови суспільства. Оскільки будь-які соціальні злами мають хворобливий характер, викликають опір, то влада вдається до застосування широкого примусу, включаючи фізичний. Тому не дивно, що тоталітарні системи за масштабами державного насилля перевершують усі інші [1, с. 165].

Авторитаризмові не властивий повсякденний жорсткий контроль державної влади за всіма сферами життя суспільства, отож масштаби політичного примусу тут менші, ніж в умовах тоталітаризму. Порівняння політичного життя тоталітарних і авторитарних систем дозволяє зробити висновок, що останні відрізняються меншим державним насиллям [3].

Демократична модель владних відносин відзначається найменшим застосуванням насилля. Переваги демократії пояснюються високим ступенем захищеності індивідуальних і суспільних сфер життя від зайвої регламентації з боку держави. Розвинене громадянське суспільство є системою, яка самоорганізовується і саморозвивається та обмежує функції держави виробленням загальної стратегії розвитку, стимулюванням загальнокорисної діяльності громадян, забезпеченням внутрішнього миру тощо. Разом з тим, держава не намагається підпорядкувати соціальне життя свідомому регулюванню, використовуючи свою примусову владу. Це значно зменшує масштаби насилля в умовах демократії [1, с. 165].

На вірогідність застосування насилля значний вплив справляє й така ознака владних відносин, як ступінь монополізації державної влади. Автократична влада в цілому передбачає такий тип політичного панування, за якого владні еліти та індивіди абсолютно домінують над об'єктами влади. Ступінь врахування інтересів останніх при ухваленні владних рішень повністю залежить від суб'єктів влади.

В умовах тоталітаризму абсолютне панування ізолює правлячу еліту, відчужує від неї маси. Це, в свою чергу, позбавляє еліту стабільної безпеки. Брак безпеки породжує підозру і страх, а це змушує правлячий шар вдаватися до постійного насилля. Авторитарна влада не претендує на всеохоплення, вона надає громадянам відносну свободу в неполітичній сфері. Тому, маючи менший, ніж в умовах тоталітаризму, ступінь державного насилля, авторитаризм відрізняється більшим масштабом опозиційного насилля. Несправедливість у поділі політичної влади в умовах більшої автономії соціальних суб'єктів створює підґрунтя для певної нестабільності авторитарних держав [1, с. 166].

Демократія не передбачає монополії жодної з груп суспільства на державну владу. Вона характеризується перерозподілом рівних видів влади між основними соціальними групами, прийняттям політичних рішень у результаті компромісу між ними. Тому в умовах такої форми владних відносин значно зменшується основа для насильницьких засобів здійснення влади і оволодіння нею. Учасники політичного процесу мають змогу досягти консенсусу, добитися реалізації своїх інтересів, не вдаючись до насилля.

Значний вплив на можливість чи неможливість застосування насилля суб'єктами владних відносин справляє рівень і форми політичної участі. Так, неможливість для опозиції інших політичних еліт, які претендують на владу, легально брати участь у політичному житті штовхає їх на шлях антисистемної активності, насилля. Це, в першу чергу, характерно для автократичних владних відносин.

Отже, насилля як засіб політичної влади має певну специфіку, зумовлену кількома чинниками. Насамперед політичне насилля належить до розряду «не економічних» засобів політичної влади. Воно спричинює більші соціальні втрати (людські жертви, руйнування матеріальних цінностей, духовні витрати), ніж інші засоби володарювання (наприклад, переконання, авторитет). Слід зауважити, що політичне насилля призводить до витрат як з боку об'єкта, так з боку суб'єкта влади (матеріальні витрати, дегуманізація особистості тощо). Звичайно, масштаби і відповідно ціна політичного насилля можуть бути різними. Суб'єкти влади звичайно намагаються обмежити свої втрати, якимось чином зменшити політичне насилля. Проте це далеко не завжди вдається, оскільки насилля важко контролювати.

Найважливішим параметром при розгляді чинників, які зумовлюють прояви та масштаби застосування політичного насилля, є міра інституціоналізації владних відносин. Чим вище ступінь інституціоналізації, тим більш розгорнутий характер мають правила і норми політичної поведінки, діяльності політичних партій, методи вирішення конфліктів. Все це сприяє передбачуваності політичного процесу, зниженню вірогідності екстремістських способів боротьби за владу.

Найменшою інституціоналізацією відрізняються ті різновиди автократії, які не спираються на міцні традиції, звичаї, ритуали, норми політичного життя. Це найчастіше влада узурпаторів, котрі захопили її в результаті насилля. Слабка інтитуціоналізація таких режимів створює великий потенціал насилля, який особливо часто проявляється при зміні політичних лідерів, еліт [2, с. 24].

Інституціоналізація надає гнучкість і адаптивність політичним структурам, можливість швидко реагувати на зміни у стратифікаційній та інших системах суспільства. Демократія володіє більшими адаптаційними здатностями, ніж інші форми владних відносин, що зменшує в ній ризик дестабілізації, використання насилля у політичному процесі (як «згори», так і «знизу»).

Послаблення державної влади є одним з головних джерел насилля в межах відповідної політичної спільноти. Найважливіші прояви цього – нездатність влади забезпечити стабільність та економічний прогрес суспільства, втрата державою монополії на легітимне насилля. Ці явища тісно пов'язані між собою. Державна влада, яка не має монополії на насилля, найчастіше не здат-

на ефективно виконувати свої завдання. У суспільстві виникають різні центри влади, які використовують у боротьбі одна з однією насильницькі засоби. Органи державної влади не в змозі забезпечити політичну стабільність, інтеграцію суспільства. У результаті нормальний політичний процес порушується бунтами, повстаннями та іншими формами політичного насилля [1, с. 166].

Специфіка політичного насилля доводить, що з його використанням пов'язані певні наслідки, небезпечні під час вибору засобів у політиці. Ціна, сплачена за використання політичного насилля, може іноді значно перевищувати реальні результати, досягнуті з його допомогою.

Очевидно, ефективність насилля, як і інших засобів влади, полягає у здатності досягти цілей суб'єктів політики, які його застосовують. Кожний засіб влади має свій ступінь ефективності, критеріями якого є, по-перше, ступінь відповідності досягнутих результатів поставленим цілям (повний, частковий обіг, абсолютна розбіжність), а по-друге, соціальна ціна, витрати досягнутих результатів. Чим вони вищі, тим нижча ефективність. До соціальної ціни належать людські жертви, втрачені матеріальні цінності, культурні втрати, а також цивілізаційні втрати (консервація соціально-політичного ладу).

Виходячи із зазначених критеріїв, можна зробити висновок, що високо-ефективні політичні засоби відрізняються повним або частковим збігом цілей і результатів за низької соціальної ціни. Засоби середнього ступеня ефективності характеризуються частковим збігом цілей і результатів, за середніх соціальних витрат. Політичні засоби низької ефективності за часткового збігу цілей та результатів мають високу соціальну ціну. Нарешті, неефективні засоби відрізняються абсолютною розбіжністю цілей і результатів та високими соціальними втратами [2, с. 25].

Основні функції насилля, як і будь-якого іншого засобу в політиці, зумовлюються цілями сторін владних відносин. Ці цілі можна звести до трьох основних груп: оволодіння владою, захист влади, передусім державної, використання влади. Відповідно функціями насилля у політиці є досягнення трьох названих основних цілей суб'єктів політики.

Водночас політичне насилля виступає в ролі засобу підтримки політичної стабільності, що не має високої ефективності. Воно забезпечує, головним чином, пасивне, формальне, змушене підпорядкування суб'єкту влади. При цьому найчастіше фундаментальні цілі залишаються недосяжними. Насилля дає змогу досягти окремих політичних результатів (звільнення політв'язнів, часткових політичних поступок, заміни деяких осіб в істеблішменті і т. ін.), які, правда, не вносять принципових змін у систему владних стосунків, не будучи жодною мірою засобом остаточного вирішення тієї чи іншої проблеми. Таким чином, можна констатувати кінцеву стратегічну низьку ефективність політичного насилля.

Політичне насилля як засіб досягнення політичних цілей має низку особливостей (дорогий характер; непередбачуваність; конфронтаційність; автократизм), що зумовлюють його загалом низьку політичну ефективність. Крім того, результати, отримані з допомогою політичного насилля, найімовірніше не збігаються з намірами суб'єктів політики, супроводжуються побічними, небажаними ефектами. Нарешті, масштаби політичних завдань, що вирішуються з допомогою насилля, обмежуються, головним чином, тактичним рівнем, а стратегічного рівня досягають лише у поєднанні фізичного примусу з іншими засобами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабієва А. Теоретичний аспект насилля // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 161-168.
2. Боброва А. Основні форми сучасного політичного насилля. – К.: Світ успіху; Юрінком інтер, 2003. – 142 с.
3. Залысин И.Ю. Политическое насилие в системе власти // Социально-политический журнал. – 1995. – № 5.
4. Залысин И.Ю. Насилие как средство власти: сущность и политические возможности // В контексте конфликтологии. Сб. научных трудов социологической школы конфликтологии при институте социологии РАН. – Вып. 1. – 1997.
5. Шаблінський І.І. Насильство як соціальна деструкція і загроза національній безпеці суспільства / http://mignews.com.ua/articles/187591.html.

Рецензенти: Колісніченко А.І. – доктор історичних наук, професор;
Бронніков В.Д. – кандидат історичних наук, доцент.

© Левченко Л.О., 2007

Надійшла до редколегії 06.11.2007 р.